

Könyvszemle

A magyar helységnév-azonosító szótár margójára...

A földrajz térbeli történelem, a történelem pedig időbeli földrajz, és mindkettő leíró nyelve a térképírás. A térképek készítésekor az egykori térképész feladata volt, hogy a vidéket jól ismerő emberekkel járja be a területeket, és a nép által használt elnevezéseket tüntesse fel munkáján.

A földfelszín természet alkotta formáinak (hegyek, vízfolyások) és az ember által létrehozott részleteinek (települések, várak) azonosítására szolgálnak a kisebb-nagyobb közösségek által használt elnevezések, a *földrajzi nevek*. A földrajzi nevek helyazonosító szerepük révén a térképtől elszakadva is élnek, mindennapi életünk, szókincsünk szerves részét képezik.

A *földrajzi nevek* azonosító szerepük mellett forrásai a nyelvészetnek, a néprajzi és művelődéstörténeti kutatásoknak. Az emberek száján élő elnevezések őrzik a történelmi eseményeket, a kialakult szokásokat, utalnak az egykori növény- és állatvilágra, az ott folyó gazdálkodásra. A települések neveit a *térképek* és *névtárak* hivatalos formákban őrzik.

Az előzmények... • A 19. század fordulóján a Kárpát-medencében élő emberek tájismertének tágulása szükségessé tette az egyértelmű tájékozódást az országban. Ezt segítették elő az akkor kiadott térképekhez mellékelt névjegyzékek is. *Lipszky János* (1766–1826) 1806-ban kiadott szép kivitelű, 1:470 000 méretará-

nyú, tizenkét lapos országtérképéhez, *Görög Demeter* (1760–1833) pedig 1802–1811 között kiadott változó méretarányú megyetérképekből álló atlaszához mellékelt 15 000 lakott hely nevét tartalmazó külön névmutatót.

A települések és külterületi lakott helyek (tanyák, dűlők) elnevezéseinek minden adiginal szélesebb körű összegyűjtésére *Pesty Frigyes* (1823–1889) tett 1862–1865 között kísérletet. A budai királyi helytartótanács, az erdélyi főkormányos és a katonai hatóságok segítségével, levelezés útján összegyűjtötte az egyes községek részeinek legfontosabb elnevezéseit. A 68 kötetes gyűjtemény kéziratban maradt, így nem segíthette elő az egységes névhasználatot.

Az 1867-es kiegyezés után megindult az út- és vasúthálózat kiépítése, a postaszervezet tökéletesedése, és ez mind-mind igényelte az egyértelmű tájékozódást, a helységnévek egységesítését és pontos nyilvántartását. Az ország összes lakott helyét feltüntető első hivatalos helységnévtár 1873-ban jelent meg, a nevek egységesítését és a hivatalos névadás rendjét pedig az 1898. évi IV. törvény rendelte el. A névtörvény értelmében megszervezték az *Országos Községi Törzskönyvbizottságot*, amelynek az egy név egy község elve alapján meg kellett szüntetni az azonos névformákat, hiszen például Kövesd név Baranya, Bihar, Nagy-Küküllő, Nógrád, Sopron és Temes megyékben is előfordult. Az elvnek két oldala volt, a nevek felől azt tartalmazta, hogy egy név csak egyetlen községet jelölhet, a település felől pedig azt, hogy az ország bármelyik

községének, városának csak egyetlen hivatalos neve lehet. Ekkor alakult ki a településnevek helyesírásának mai formája, amely szerint a nevet, függetlenül a szóösszetétel számától és jellegétől, mindig egybe kell írni. A törzskönyvezett neveket csak nagyon indokolt esetben lehetett megváltoztatni. (A törzskönyvbizottság 1954-ben megszűnt, a névalkotó és szentesítő funkció a Minisztertanácshoz került.)

Amíg a 20. század elején egyetlen térképészeti intézetünk, a *Magyar Földrajzi Intézet* működött, a magyar helynevek kérdése nem vetett nagyobb hullámokat, de amikor létrejött az *Állami Térképészet*, akkor a két intézmény között a térképszerkesztők névírása igen változatosá vált. Az 1930-as évek derekán már tarthatatlanná vált a helyzet, a probléma a *Magyar Földrajzi Társaságban* került megvitatásra. *Cholnoky Jenő, Fodor Ferenc, Strömpl Gábor, Kéz Andor, Irmédi-Molnár László* és főleg *Takács József* foglalkoztak a problémával, és 1940-ben egységes szabályzatot állapítottak meg a földrajzi nevek használatára.

A szótárról... • Az 1898 és 1912 között lezajlott országos helynévrendezés, majd az 1920 utáni politikai változásokkal járó tömeges és többszöri névváltozások annyira megbolygatták a *történeti Magyarország* helynévállományát, hogy még a szakemberek, a történészek, geográfusok, térképészek és a közigazgatási szakértők is nehezen tudnak eligazodni benne. Hát még a nagyközönség számára mekkora probléma ez! Hiszen a történelmi, földrajzi, nyelvészeti érdeklődésen túl, a határon kívüli területek magyar kultúráját követve, irodalmát vagy sajtóját olvasva is szükségesek a helyazonosító ismeretek. De az utolsó húsz év geopolitikai változásai a Kárpát-medencében is igénylik azok területi azonosítását, elhelyezésüket a magyar állami-ság ezeréves *történeti földrajzában*.

A szótár kiváló felkészültségű szerkesztője évtizedes kutatómunka alapján állította össze 1200 oldalas, hetven térképet tartalmazó művét. A szótárban lexikonszerűen megtaláljuk a volt *Magyar Királyság* (Horvát-Szlavónország nélküli) területének *összes helységét, Horvát-Szlavónország városait, vármegyei és járási székhelyeit*, valamint az 1913. évi helységnevtár alapján a magyarok által is lakott településeket. A szótár tartalmazza a *Magyar Királyság* középkori területén fekvő *jelentős várakat*, mégpedig az azonosításuk megkönnyítésére az anyatelepüléseikkel, és a *történeti Magyarország* területén 1913 óta alakult azon helységeket is, amelyeknek magyar nevük (is) van. A szerző a szótárba gyűjtötte a *mai Moldva csánógó magyar* vonatkozású településeit, továbbá a magyar történelemből és művelődéstörténetből ismert fontosabb, magyar névváltozattal is rendelkező európai városokat.

A *történeti Magyarország* helységeinél megtaláljuk az 1910. évi népszámlálás adatai alapján a település lélekszámát és a lakosság nemzetiségi megoszlását; továbbá a települések esetleges egyéb magyar, római kori és középkori latin, német és egyéb idegen nyelvű névváltozatait, valamint a helységek hovatartozását, a mai határainkon túli területeken pedig a település mai idegen nevét is.

A szótár alapszócikkeinek száma több mint tizenötezer, az utaló szócikkek pedig, az idegen nyelvű névmutatók utalóival együtt, hatvannégyezret tesznek ki; így az összes névváltozat közel nyolcvanezer (!).

Ajánlás... • A nemzeti önismeret fejlesztésének, a helységnevekkel kapcsolatos történeti és földrajzi tudatlanság eloszlásának és egyben a névhasználati zűrzavar feloldásának nélkülözhetetlen eszköze a szótár. A hiánypótló mű a történelem, a geográfia, a nyelvészet, a néprajz és a régészet tudománya mű-

velőinek és tanulóinak, a közlekedési és idegenforgalmi szakembereknek, valamint az államigazgatás és az önkormányzatok tisztviselőinek munkáját segíti.

A több vonatkozásban hiánypótló nagyszerű szótár a történeti földrajz tudományának elismert kutatóját, Lelkes Györgyöt dicséri, s

elismerés illeti a kiadót is. (*Lelkes György: Magyar helységnev-azonosító szótár. Budapest: Argumentum–KSH Könyvtár kiadása az NKA, az OTKA és a Magyar Statisztikai Társaság támogatásával, 2011. 1048 p., 73 térkép.*)

Klinghammer István
egyetemi tanár, az MTA rendes tagja

Három új könyv

a határon túli magyar tudományossággal foglalkozó elnöki bizottság kiadásában

Az Akadémia Magyar Tudományosság Kül-földön Elnöki Bizottsága megalakulása óta számos kiadványt jelentetett meg különböző információkkal a határainkon kívüli magyar tudományosságra vonatkozólag (tudományos műhelyek, magyar kutatók stb. számbavétele, konferenciák, tanácskozások anyagai stb.). Nemrégiben egy tudományos igényű művet is kiadott (*Magyarságtudományi tanulmányok*).

Legújabbán a bizottság a korábbiaknál tetszetősebb kivitelű, három kisalakú könyvvel jelentkezett, amelyek ismét a határon túli tudományosságról tartalmaznak fontos információkat, sőt – most először – konkrét együttműködési terveket is.

A Magyar Tudományos Akadémia 2001-ben egy elnöki rendelkezéssel alapította meg az Arany János-díjat és -érmet kifejezetten a határainkon túli magyar tudósok eredményeinek az elismerésére. Az egyik most megjelent kiadvány (*Tudomány és magyarság*) a három kategóriában kiosztott díj és az Arany János-érem kitüntetettjeinek egész oldalas színes képét és a rájuk és munkásságukra vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazza (tanulmányok, pályáiv, kutatási terület, publikációk, kitüntetések, végül a díj, illetve az érem odaítélésének indoklása). A díj három kategóriá-

ja egyébként: *életműdíj, díj a kiemelkedő tudományos teljesítményért, és a fiatal kutatói díj*. A díjak és az érem átadására évenként egyszer, az MTA évi közgyűlése keretében kerül sor, bár az érem kitüntetésnél ettől el lehet térni indokolt esetben. A kiadványban összesen 56 név szerepel, ennyi kitüntetettet mutat be a fentebb leírt módon, ennyien kaptak kitüntetést 2002 és 2010 között.

A kötet Görömbei Andrásnak, a bizottság elnökének ajánló szavaival kezdődik, majd a díjakra és az éremre vonatkozó legfontosabb információk következnek, ezt követi egy összefoglaló táblázat a kitüntetettekéről, majd az odaítélés sorrendjében a kitüntetettek következnek a már említett fényképpel és adatokkal. Megjegyezzük: kár, hogy a vonatkozó elnöki rendelkezés szövege nem került közlésre a könyvben.

A másik most megjelent könyv (*Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége*) első részében a magyar tudományosság helyzetét méri fel a különböző régiókban a magyar–magyar (anyaországi magyar– „kisebbségi magyar”, a különböző régiók magyar–magyar és az egyes régiókon belüli magyar–magyar) tudományos együttműködések lehetőségeinek feltárása és megalapozása szempontjából.

Romániából, illetve Erdélyből négy tanulmány jelent meg. *Salat Levente* a magyar tudományos hálózat helyzetét és lehetőségeit elemzi. Megállapítja, hogy: „A romániai